

Asia: VN/18059/2020

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi eduskunnalle rikoslain muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Lausuntopyyntö

Oikeusministeriö on pyytänyt minulta lausuntoa hallituksen esityksen luonnoksesta, jonka mukaan rangaistuksen mittaamisen koventamisperusteisiin (RL 6:5) lisättäisiin uhrin sukupuoli. Ideana on, että rangaistusta voitaisiin koventaa, jos rikos on tehty uhrin sukupuoleen perustuvasta vaikuttimesta.

Jos ehdotettu rikoslain muutos tulee voimaan, samalla rikoslakiin tehtäisiin tarpeelliset oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevat muutokset. Käytännössä kysymys olisi siitä, että tietyissä tilanteissa (mm. törkeä kunnianloukkaus ja laitoin uhkaus) oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaan säännökseen lisättäisiin maininta tekojen tekemisestä uhrin sukupuoleen perustuvasta vaikuttimesta. Hallituksen esityksen luonnoksessa ehdotetut muutokset oikeushenkilön rangaistusvastuuseen olisivat looginen seuraus siitä, että sukupuoli lisättäisiin rangaistuksen koventamisperusteeksi. Tarkoitan tällä sitä, että mikäli sukupuoli lisätään rangaistuksen koventamisperusteeksi, myös oikeushenkilön rangaistusvastuuseen tehtävät muutokset ovat perusteltuja.

Yleisesti ottaen olen vakuuttunut, että valemmedian, vaihtoehtoisen median, hybridivaikuttamisen tai vastaavan toiminnan lisääntymisen vuoksi rangaistusvastuu rikostunnusmerkistön täyttävästä lokakampanjoinnista on syytä ulottaakin oikeushenkilöihin. Kritiikkiä voidaan tietenkin kohdistaa siihen, ettei ajantasainen lainsäädäntö yksin riitä, jos oikeushenkilöitä ei tosiasiallisesti saateta rangaistusvastuuseen niiden piirissä tehdyistä rikoksista. Oikeushenkilön rangaistusvastuu ja sen tosiasiallinen toteutuminen eivät kuitenkaan ole tämän lausuntoni kohteena.

Keskeiset huomiot

Kysymys on lainsäädäntöhankkeesta, jolla pyritään kahlitsemaan yhteiskunnassa esiintyvää vihaa. Hallituksen esityksen selkeänä pontimena on hallitusohjelma, jossa on haluttu puuttua aikaisempaa tehokkaammin eri tyyppiseen järjestelmälliseen häirintään tai uhkailuun, jonka on katsottu heikentävän muun muassa yhteiskunnallista osallistumista, tiedonvälitystä ja viranomaisten toimintaa eli sanalla sanoen demokratiaa. Näin ollen tavoite on hyvä ja kannatettava.

Puhuttaessa viharikoksista tai vihamotiivista rangaistuksen koventamisperusteena kysymys ei oikeastaan ole siitä, kenellä korotettua suojaa on syytä tarjota. Yhtä lailla kysymys on siitä, kuka jätetään erityisen rikosoikeudellisen suojan ulkopuolelle. Tässä mielessä hallituksen esitys on hyvinkin tasa-arvoinen, koska se ei sulje ketään erityisen rikosoikeudellisen suojan ulkopuolelle. Rangaistusta voidaan koventaa riippumatta siitä, kohdistuuko rikos naisiin tai miehiin. Lisäksi muunsukupuoliset saavat vastaavan suojan jo nyt voimassa olevan rikoslainsäädännön perusteella.

Realistista on kuitenkin todeta, että koventamisperustetta ollaan lisäämässä rikoslakiin naisiin kohdistuvan vihan vuoksi, mikä käy ilmi hallituksen esityksen luonnoksestakin. Esitysluonnoksesta välittyikin kuva, että hallitus haluaa korostaa nimenomaan naisiin kohdistuvan vihan paheksuttavuutta. Lisäksi hallituksen esityksen luonnoksessa todetaan, että lakimuutoksen ensisijaisena tarkoituksena on muokata yleisiä asenteita (s. 15). Olen tulkinnut, että tällä tarkoitetaan nimenomaan sitä, että lakimuutoksen avulla halutaan vaikuttaa yhteiskunnassa ilmenevään naisvihamieliseen asenteeseen.

On ehkä selvä, että rikosoikeudellisesti orientoitunut kirjoittaja alkaa pohtia, onko rikoslain ensisijainen tehtävä asenteiden muokkaus. Rikoslaki ja sen sisältämät kieltonormit sinänsä viestivät, mikä on yhteiskunnassa hyväksyttävää ja mikä ei. Yleisesti ottaen olisi ehkä kuitenkin toivottavaa, että rikoslakia käytettäisiin muussa tarkoituksessa kuin asennemuokkauksessa, olivat päämäärät kuinka hyviä tahansa.

Toinen asia on se, että jos (ja kun) yhteiskunnallinen ja tekninen kehitys on johtanut tilanteeseen, jossa naiset kohtaavat miehiä enemmän uhkailua, häirintää ja muuta vastaavaa epätoivottavaa käyttäytymistä, siihen reagointi on täysin legitiimiä. Kysymys on myös siitä, että valtiolla on positiivinen toimintavelvollisuus toimia tavalla, joka edistää naisten asemaa, kuten naisten yhteiskunnallista osallistumisoikeutta tai sitä, että naiset eivät joudu naiseutensa takia väkivallan kohteeksi.

Jos naisten aseman parantaminen edellyttää rikosoikeudellisia lainsäädäntömuutoksia, niitä on myös tehtävä. Tällöin on kyettävä kuitenkin perustelemaan, kuinka (ja miksi) lakimuutos konkreettisesti

edistää naisten asemaa yhteiskunnassa. Vähentääkö tai estääkö lakimuutos naisiin kohdistuvia viharikoksia konkreettisesti? Lisääkö muutos naisten osallistumismahdollisuuksia yhteiskunnassa? Sen sijaan ajatuskulku, jonka mukaan rikoslain muutoksella pyritään vaikuttamaan ihmisten asenteisiin ja asennemuutosten kautta ihmisten käyttäytymiseen, on rikosoikeudellisesti ongelmallinen. Itse esimerkiksi ajattelen, että rikoslain ensisijainen tehtävä on ennalta estää epätoivottavaa käyttäytymistä, kuten taas muiden instituutioiden (koulu jne.) tehtävä on asennekasvatus.

Lakimuutosehdotuksessa on pohdittu myös sitä, pitäisikö sukupuoli sisällyttää kiihottamisrikoksen rikostunnusmerkistöön (RL 11:10). On tavallaan rikosoikeussystemaattisesti epätyytyttävää, jos sukupuoli sisällytetään rangaistuksen koventamisperusteeksi, mutta sitä ei sisällytetä kiihottamisrikoksessa suojeltavaksi ”kansanryhmäksi”. Siltikin olen sitä mieltä, että kiihottamisrikoksen historiallinen ydinfunktio vähemmistöjä suojelevana rikostunnusmerkistönä kadotetaan, jos tunnusmerkistöön sisällytetään sukupuoli tekotapatunnusmerkistöksi.

Pidänkin perusteltuna, että kiihottamisrikoksessa kansanryhmän määritelmä pidetään nykyisessä laajuudessaan (suppeudessaan), vaikka sukupuoli sisällytettäisiin koventamisperusteeksi, kuten hallituksen esityksen luonnoksessa ehdotetaankin. Olen myös taipuvainen ajattelemaan, ettei kiihottamisrikostunnusmerkistön rubriikki ”kiihottaminen kansanryhmää vastaan” kata sukupuolta. Vaikka ”kansanryhmälle” ei ole olemassa eksaktia merkityssisältöä, merkityssisältö vaikuttaisi ainakin laajenevan merkittävästi, jos myös sukupuoli rinnastetaan kansanryhmään.

Hallituksen esityksen luonnoksessa on pohdittu asianmukaisesti ja aika perusteellisestikin lakiehdotuksen suhdetta perustuslakiin. Tarkastelutapa heijastaa ajatusta, että lakimuutos olisi merkityksellinen erityisesti sananvapauden näkökulmasta. Oletan tämän perustuvan siihen, että hallituksen esitystä laadittaessa on ollut mielessä tietynlainen tyyppitapaus, jossa suusanallinen viha on kohdistunut esimerkiksi (nais)poliitikkoon, (nais)journalistiin tai (nais)tutkijaan.

On sinänsä totta, että esimerkiksi (nais)poliitikkoon kohdistuvaa ankaraakaan ja provosoivaa kritiikkiä ei voida lähtökohtaisesti rajoittaa vetoamalla siihen, että kritiikin perusteena on poliitikon sukupuoli. Jos lakiehdotus toteutuu ehdotetulla tavalla, en kuitenkaan näe, että lakiehdotus olisi ongelmallinen sananvapauden näkökulmasta. Sananvapausaspekti tulee huomioon otetuksi, kun arvioidaan, täyttääkö teko, kuten Twitter-viestintä, esimerkiksi kunnianloukkauksen.

Jos teko allokoituu kunnianloukkaukseksi eikä sitä voida sananvapauden perusteella ”oikeuttaa”, rangaistuksen ankaroittamisessa sananvapaudella ei juuri ole relevanssia. Liian ankarat rangaistusasteikot sananvapausrikoksissa voivat sinänsä olla ongelmallisia sananvapaudenkin näkökulmasta, mutta mikäli kunnianloukkaustuomiota kovennetaan sukupuoliperusteella noin 20–25 prosenttia (mikä lienee koventamisperusteen käsillä ollessa aika vakiintunut käytäntö), tämä ei ole sananvapauden näkökulmasta ongelma.

Esimerkiksi kunnianloukkauksessa normaalirangaistus on muutamia kymmeniä päiväsakkoja. Jos teon lähtökohtainen moitittavuus arvioitaisiin esimerkiksi noin 30 päiväsakon suuruiseksi, koventamisperusteen käsillä ollessa rangaistus olisi noin 40 päiväsakkoa, jos sitäkään. Tämän kaltainen rangaistuksen ankaroittaminen ei ole miltään osin ongelmallista sananvapauden näkökulmasta. Katsonkin, että hallituksen esityksessä ehdotettu lakimuutos ei ole ongelmallinen sananvapauden näkökulmasta. Tarkempi sananvapausanalyysi olisi tarpeen lähinnä silloin, jos kiihottamistunnusmerkistöön lisättäisiin tunnusmerkistökijäksi uhrin sukupuoli.

On selvä, että teon vaikuttimen eli motiivin toteennäyttäminen voi olla hyvin hankalaa. Siksi on hyvä, että hallituksen esityksen luonnoksessa on kiinnitetty tähän problematiikkaan huomiota sekä konkretisoitu, minkälaisien tilanteiden vallitessa ”vihamotiivin” voidaan katsoa olevan läsnä (esim. s. 20). Yleisesti ottaen olen taipuvainen ajattelemaan, ettei rikosoikeudellisia näyttöongelmia tarvitse rikoslakia säädettäessä liikaa korostaa. Jos motiivi jää näyttämättä, koventamisperustetta ei voida soveltaa. Koska näyttökynnys on korkea (ks. KKO 2020:32, erityisesti kohta 10), on sinänsä selvä, että koventamisperusteen tosiasiallinen relevanssi voisi jäädä aika vähäiseksi.

Eduksi voisi olla, jos jatkovalmistelussa otettaisiin selkeästi kantaa sellaisiin tilanteisiin, joissa tekijä ja uhri identifioituvat saman sukupuolen edustajiksi. Hallituksen esitysluonnosta laadittaessa lienee ollut mielessä tyyppitapaus, jossa tekijä ja uhri ovat eri sukupuolta eli mies ja nainen. Mahdollista lienee kuitenkin sekin, että tekijä ja uhri ovat samaa sukupuolta. Lainsäätäjän olisi kuitenkin lainesitöissä syytä todeta selväsanaisesti, missä määrin tekijä voi tuntea koventamisperusteen edellyttämää vihaa omaa ”viiteryhmäänsä” kohtaan. Tämä kysymys on luonteeltaan filosofinen, mutta se ei missään nimessä ole merkityksetön.

Keskeinen kritiikki ja johtopäätökset

Hallituksen esityksen luonnos on huolellisesti laadittu. Voimaan tullessaan ehdotus lisäisi vähäisessä määrin oikeushenkilön rangaistusvastuun alaa. Sen sijaan sukupuolen asettaminen rangaistuksen koventamisperusteeksi ei lisää rangaistavuuden alaa. Tästä huolimatta voisi olla eduksi, jos koventamisperusteen perusteltavuutta analysoitaisiin huolellisemmin yleisten kriminalisointiperiaatteiden valossa. Tämä pakottaisi miettimään paitsi lakimuutoksen perusteltavuutta myös sitä, mitä lakimuutoksella täsmällisesti ottaen tavoitellaan. Jos tavoitteena on kansalaisten asenteisiin vaikuttaminen, sitten lakiehdotukseen on suhtauduttava kriittisesti. Lienee jo ultima ratio -periaatteenkin hengen mukaista pyrkiä vaikuttamaan ihmisten asenteisiin muunlaisin toimenpitein kuin rikoslailla.

Sen sijaan pyrkimys turvata molempien sukupuolten yhdenvertainen mahdollisuus elää ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan on tavoitteena täysin kannatettava. Käytännössä tämä tavoite voi edellyttää sitä, että rikoslakiin sisältyvästä neutraliteetin ihanteesta tingitään ja korotettua rikosoikeudellista suojaa tarjotaan nimenomaan naisille, vaikka teknisesti laki laadittaisiinkin

sukupuolineutraaliksi. Jos naisten yhteiskunnallista asemaa voidaan edistää lisäämällä rangaistusten ankaroitamisperusteeksi sukupuoli, sitten lakiehdotus on paitsi toivottava myös hyväksyttävissä.

En ole vakuuttunut, että nyt puheena oleva lakimuutos tulisi voimaan tullessaan poistamaan tai merkittävästi edes vähentämään naisten kokemaa aggressiota. Pidän kuitenkin selvänä, että lakimuutos pakottaisi tuomioistuimet miettimään sukupuolittuneen vihan merkitystä rangaistuksen mittaamisessa tarkemmin kuin nykyisin voimassa oleva yleinen mittaamisperuste (RL 6:4). Tässä mielessä pidän lakimuutosta perusteltuna, vaikka se sisältää aika merkittäviäkin periaatteellisia ongelmia.

Tatu Hyttinen
Rikosoikeuden apulaisprofessori, Turun yliopisto